

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Katarzyny Dostaw
pt. „Wspólna Polityka Rolna a konkurencyjność gospodarstw rodzinnych”**

Rolnictwo korzysta z trzech klasycznych czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału. Proporcje między tymi czynnikami zmieniają się wraz z rozwojem rolnictwa. Tradycyjnie przyjmowano, że to dostępne zasoby ziemi i pracy oraz sposoby ich wykorzystania przesądzają o produktywności rolnictwa. Jednak obecnie coraz większą rolę przypisuje się kapitałowi. W rezultacie historycznie formy rolniczego gospodarowania ewoluowały od pracochłonnych do kapitałochłonnych technik wytwórczych. Jest to następstwo różnego tempa wzrostu kosztów użycia poszczególnych czynników produkcji. W ujęciu historycznym, szczególnie od początku drugiej połowy ubiegłego wieku, koszty pracy wzrastały szybciej niż koszty pozostałych czynników produkcji, co uzasadniało substytuowanie nakładów pracy kapitałem. Stąd też, jak słusznie zauważa Autorka recenzowanej rozprawy doktorskiej, gospodarstwa rolne stają przed potrzebą inwestowania. Inwestowanie w rozwój gospodarstwa rolnego może się odbywać ze środków własnych albo obcych, mających charakter zwrotny lub niezwrotny. Do tych ostatnich należą dopłaty inwestycyjne. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej podstawowym źródłem wsparcia procesów inwestycyjnych z budżetu UE są dopłaty do inwestycji, których głównym uzasadnieniem jest wzmacnianie konkurencyjności gospodarstw rolnych.

Głównym celem rozprawy jest przedstawienie długookresowych skutków proinwestycyjnych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) Unii Europejskiej wobec konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce. Celem badań jest ocena słuszności kreowanej obecnie polityki rolnej a także wskazanie na konieczność wprowadzenia określonych zmian poprawiających jej skuteczność. W rozprawie, na płaszczyźnie rozważań teoretycznych dotyczących zagadnienia konkurencyjności dokonano charakterystyki i oceny poziomu konkurencyjności gospodarstw rolnych w warunkach wdrażanych mechanizmów WPR w Polsce i Unii Europejskiej. Zaprezentowano zachodzące zmiany jakościowe i ilościowe w strukturze gospodarstw rolnych, scharakteryzowano potencjał konkurencyjny, wewnętrzną i zewnętrzną pozycję konkurencyjną gospodarstw rolnych oraz dokonano za

pomocą metody *generalized propensity score* (GPS) oceny wpływu dopłat inwestycyjnych transferowanych do beneficjentów w ramach kolejnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce, wyrażoną ich sytuacją dochodową.

Uzasadnieniem dla podjęcia powyższych celów był zauważony niedostatek dotychczasowych badań z zakresu pomiaru i oceny skutków stosowania dopłat inwestycyjnych w kontekście ich wpływu na sytuację ekonomiczną i konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych. Zgodzić się trzeba ze stanowiskiem Autorki rozprawy, że systematyczny rozwój gospodarstw rolnych nie jest możliwy bez inwestycji umożliwiających stałe udoskonalanie ich działalności w sferze wyrobów, technologii oraz organizacji produkcji. Cechą przedsięwzięć inwestycyjnych jest konieczność wyprzedzającego ponoszenia nakładów w stosunku do osiągniętych efektów a często także nieodwracalność decyzji inwestycyjnych (np. inwestycje w nieruchomości). W gospodarstwach rolnych inwestycje podejmowane są głównie w celu rozwoju potencjału produkcyjnego i poprawy wyników ekonomicznych, choć coraz częściej pojawiają się potrzeby realizacji inwestycji służących poprawie ochrony środowiska czy dobrostanu zwierząt. Działalność inwestycyjna jest też niezbędna w procesie modernizacji i restrukturyzacji gospodarstw rolniczych. Skala podejmowanych inwestycji decyduje często o możliwości dalszego rozwoju (trwania) oraz poziomie konkurencyjności gospodarstwa rolnego. Zarówno niedostateczny poziom inwestycji, jak i ich nadmiar w stosunku do możliwości finansowych, stanowi zagrożenie dla kontynuacji działalności i poziomu kreowanego przez gospodarstwo rolne dochodu. Nie ulega zatem wątpliwości, że podjęty w recenzowanej rozprawie temat jest ważny i bardzo aktualny, zarówno z teoretycznego i poznawczego, jak i metodycznego oraz utylitarnego punktu widzenia. Zauważalny jest również niedostatek badań nad konkurencyjnością gospodarstw rodzinnych w świetle instrumentarium proinwestycyjnej polityki rolnej. Jak zauważa Autorka rozprawy, luka badawcza dotyczy w tym przypadku zarówno założeń, niejednoznaczności definicyjnej, czynników i miar konkurencyjności, jak i wniosków (rekomendacji) odnoszących się do polityki gospodarczej. Rozprawa doktorska mgr Katarzyny Dostaw wypełnia część istniejącej luki wiedzy z tego ważnego i rozległego obszaru funkcjonowania gospodarstw rolnych.

Problem badawczy podjęty w pracy zawiera się w pytaniu: *Jaką rolę w kształtowaniu konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce odgrywają mechanizmy interwencyjne WPR, na przykładzie dopłat inwestycyjnych?* Jego rozwinięcie stanowią dwa następujące pytania szczegółowe:

1. Czy są widoczne różnice w poziomie konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce, wyrażonej za pomocą efektów dochodowych, w zależności od poziomu otrzymanych dopłat inwestycyjnych?

2. Czy dopłaty inwestycyjne w perspektywach finansowych na lata 2004–2006, 2007–2013 oraz 2014–2020 sprzyjają poprawie konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce w zależności od ich kierunku produkcji, wielkości ekonomicznej oraz ich lokalizacji?

Założono, że w uzyskaniu odpowiedzi na postawione pytania pomocna będzie weryfikacja hipotezy głównej (H) i wyprowadzonych z niej trzech hipotez szczegółowych (H1, H2, H3) w następującym brzmieniu:

H: *Wspólna Polityka Rolna, poprzez stosowanie instrumentów proinwestycyjnych, sprzyja podnoszeniu poziomu konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce.*

H1: *Dopłaty inwestycyjne, według kryterium wielkości ekonomicznej gospodarstwa, podnoszą poziom konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w zróżnicowanym zakresie w zależności od siły ekonomicznej gospodarstwa.*

H2: *Dopłaty inwestycyjne, według kryterium specjalizacji, podnoszą poziom konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w zróżnicowanym zakresie w zależności od kierunku produkcji.*

H3: *Dopłaty inwestycyjne, według kryterium lokalizacji, w jednakowym stopniu podnoszą poziom konkurencyjności wszystkich rodzinnych gospodarstw rolnych.*

Hipotezy, zarówno główna, jak i szczegółowe zostały sformułowane poprawnie i mają istotne znaczenie poznawcze. Szkoda, że Autorka nie dookreśliła w hipotezach szczegółowych (H1 i H2) kierunku występującej zależności między poziomem dopłat inwestycyjnych a poziomem konkurencyjności gospodarstw w ramach analizowanych kryteriów: siły ekonomicznej, kierunku produkcji, choć zdają sobie sprawę z trudności takiego zadania.

Dla realizacji celu rozprawy i weryfikacji hipotez założono następujące zadania badawcze:

1. Dokonanie studiów literaturowych na temat teorii konkurencji oraz interwencjonizmu w naukach ekonomicznych oraz istoty i przesłanek ich stosowania w odniesieniu do podmiotów sektora rolnego.
2. Identyfikacja uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych.
3. Określenie obszarów zawodności rynku w kwestii rolnej.

4. Określenie potencjału konkurencyjnego rodzinnych gospodarstw rolnych i dokonanie jego oceny.
5. Określenie zewnętrznej i wewnętrznej konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych wraz z jej oceną.
6. Pozyskanie danych oraz ich selekcja i analiza z wykorzystaniem metody GPS.

Trzy pierwsze z nich służą zarysowaniu, na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, płaszczyzny teoretycznej, na której w ramach kolejnych zadań badawczych, prowadzone są rozważania i analizy z zakresu uwarunkowań i potencjału konkurencyjnego oraz konkurencyjności gospodarstw rodzinnych w Polsce na tle krajów UE. Ostatnie zadanie badawcze koncentruje się na określeniu efektów oddziaływania dopłat do inwestycji na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce. W ramach tego zadania dokonano pozyskania oraz selekcji i analizy danych z wykorzystaniem metody *generalized propensity score* (GPS), w tym:

- określono pulę rodzinnych gospodarstw rolnych jako beneficjentów działań inwestycyjnych, objętych systemem Polskiego FADN w latach 2004–2021;
- dokonano wyboru zmiennych i technik, na podstawie których wytypowano do badania rodzinne gospodarstwa rolne (ze zbioru Polskiego FADN);
- podzielono rodzinne gospodarstwa rolne na grupy według kryterium wielkości ekonomicznej, kierunku produkcji i położenia w makroregionach FADN z wykorzystaniem metody GPS;
- przeprowadzono analizę i porównania skuteczności dopłat inwestycyjnych ze środków budżetu WPR UE w odniesieniu do zmiany sytuacji dochodowej rodzinnych gospodarstw rolnych w poszczególnych grupach scharakteryzowanych według wielkości ekonomicznej, kierunku produkcji i makroregionu.

Ta część pracy (rozdział 6) należy z pewnością do najważniejszych osiągnięć Doktorantki i wnosi znaczny wkład do ekonomii rolnej i praktyki gospodarczej, co nie znaczy, że inne zaprezentowane w rozprawie ustalenia, syntezy i wnioski nie mają znaczenia naukowego.

Opis warstwy metodycznej rozprawy jest klarowny, „nieprzegadany” i w pełni wystarczający dla zrozumienia założeń i koncepcji metodycznej pracy oraz zastosowanego instrumentarium badawczego i metod pomiaru badanych zjawisk. Jako wskaźnik konkurencyjności wykorzystany w badaniu oddziaływania dopłat inwestycyjnych przyjęto kategorię dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego wg *FADN*, wyrażonego w euro. Choć pojęcie konkurencyjności gospodarstwa rolnego, co wykazano w pracy, wykracza poza kryterium oceny sytuacji dochodowej, to można zgodzić się, że dla celów badania i

przyjętego modelu, dochód mógł zostać uznany za wystarczające kryterium oceny konkurencyjności gospodarstw rolnych, w każdym razie za możliwą do zastosowania „protezę” pomiaru konkurencyjności.

W badaniach wykorzystano materiały z bazy danych jednostkowych Polskiego FADN. Dotyczyły one polskich gospodarstw rolnych, w odniesieniu do których operat losowania został podzielony na warstwy według trzech kryteriów: wielkości ekonomicznej, położenia regionalnego oraz typu rolniczego. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2004–2021. Badaniem został objęty wpływ dopłat inwestycyjnych otrzymanych przez gospodarstwa rolne w ramach płatności w podziale na poszczególne perspektywy finansowe na lata: 2004–2006 ($n + 2$), 2007–2013 ($n + 2$) oraz 2014–2020 ($n + 3$). Rok początkowy, to rok akcesji Polski do UE, zaś ostatni analizowany rok, dotyczy najnowszych dostępnych ówczasie danych ze zbiorów FADN, udostępnionych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB).

Do oceny wpływu dopłat inwestycyjnych z budżetu WPR na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych wykorzystano metodę GPS, która – jak podkreśla Autorka rozprawy - stanowi uogólnienie metody propensity score matching (PSM), należącej do grupy metod kontrfaktycznych. W metodzie GPS, w odróżnieniu od PSM, czynnik oddziałujący nie ma postaci binarnej, lecz występuje w formie zmiennej kategorycznej (mającej więcej niż tylko dwa poziomy) lub nawet zmiennej ciągłej. W przypadku metody GPS zamiast efektu oddziaływania otrzymuje się funkcję reakcji miernika konkurencyjności w zależności od różnych poziomów dopłat inwestycyjnych. W przeciwieństwie do metody PSM przedmiotem badania nie jest zatem jedynie ustalenie różnicy w dochodach między gospodarstwami otrzymującymi i nie otrzymującymi dopłat, lecz oszacowanie całej funkcji reakcji dochodów na wsparcie inwestycyjne, pozwalającej wykazać, jaki był wpływ dopłat do inwestycji na dochód w zależności od poziomu tego wsparcia. Wykorzystanie metody GPS jest ważnym atutem recenzowanej rozprawy.

Metodyczną stronę pracy oceniam bardzo wysoko. Przyjęta koncepcja badań pozwoliła na poprawną weryfikację hipotez badawczych oraz realizację założonych celów pracy, zapewniając równocześnie właściwe rozwiązanie problemu badawczego.

Praca składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów oraz podsumowania. Zawiera również aneks, bibliografię, spis rysunków oraz tabel. Pod względem struktury objętości poszczególnych rozdziałów jest w miarę zrównoważona, poszczególne rozdziały liczą od 31 do 60 stron. Struktura wewnętrzna poszczególnych rozdziałów jest ukształtowana podobnie, każdy rozdział zawiera podrozdziały pierwszego i kolejnego rzędu. Poszczególne rozdziały

ułożone są we właściwej kolejności i składają się na całościowy, logiczny i interesujący wywód naukowy. Praca jest dobrze zredagowana i dobrze się ją czyta. Łącznie rozprawa liczy 310 stron.

We wprowadzeniu zarysowano tło oraz istotę problemu badawczego, cele, zadania i hipotezy badawcze i metodykę badań oraz strukturę pracy.

W rozdziale 1 pt. „Konkurencyjność jako kategoria ekonomiczna” omówiono koncepcje konkurencji i konkurencyjności w ekonomii oraz w rozwoju myśli ekonomicznej. Dokonano przeglądu definicji tych pojęć w kontekście analizy podmiotów gospodarczych. Zaprezentowano ewolucję poglądów na temat istoty i roli konkurencji oraz konkurencyjności z uwzględnieniem głównych nurtów ekonomicznych oraz przybliżono rolę teorii ekonomii w tworzeniu podstaw do poprawnego formułowania konkurencyjności w nawiązaniu do teorii wzrostu i rozwoju gospodarczego oraz teorii mikroekonomii. Przedstawiono zagadnienie poprawy efektywności i optymalnego wykorzystania czynników produkcji w podmiotach gospodarczych. Wskazano źródła konkurencyjności przedsiębiorstw w teorii ekonomii i ich współczesnych odniesieniach.

Rozdział 2 pt. „Uwarunkowania konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce” poświęcony jest analizie czynników konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych, struktury gospodarstw rolnych z uwzględnieniem gospodarstw rodzinnych oraz determinant konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych. Do czynników zewnętrznych zaliczono m.in. zmiany demograficzne, zmiany trendów w zakresie konsumpcji oraz kierunków wykorzystania ziemi rolnej i korzystania ze środowiska. Z kolei po stronie czynników wewnętrznych wymieniono umiejętności współpracy, w tym znaczenie integracji poziomej i pionowej podmiotów w sektorze rolnym oraz wiedzy, wykształcenia i kompetencji kierowników (właścicieli) rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce. Zwrócono również uwagę na kwestię zawodności rynku i rolę interwencjonizmu na przykładzie działań WPR w odniesieniu do gospodarstw rolnych funkcjonujących w warunkach członkostwa w UE.

W rozdziale 3 pt. „Potencjał konkurencyjny gospodarstw rolnych w Polsce” zaprezentowano zasoby i nakłady czynników produkcji w rolnictwie. Na podstawie teorii o trójpodziale czynników produkcji przedstawiono stan oraz zmiany zasobów i nakładów czynników produkcji w ujęciu ilościowym oraz jakościowym. Zaprezentowano relacje między czynnikami produkcji oraz strukturę gospodarstw rolnych. Analiza zmian o charakterze ilościowym dotyczyła rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce będących w polu obserwacji FADN. Wykorzystano w niej wyniki opisane w podziale na kategorie

sklasyfikowane według kryterium regionu, kierunku produkcji oraz wielkości ekonomicznej w latach 2004–2020.

Rozdział 4 pt. „Konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej” obejmuje ocenę sytuacji ekonomicznej i majątkowej gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wielkości produkcji i produktywności czynników wytwórczych, skłonności do inwestycji, akumulacji kapitału oraz dochodów i dochodowości czynników produkcji. Scharakteryzowano stan i zmiany rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce pod względem wybranych mierników i wskaźników konkurencyjności wewnętrznej oraz konkurencyjności zewnętrznej. Na podstawie danych FADN określono sytuację majątkową badanych gospodarstw według kryterium regionu, kierunku produkcji oraz wielkości ekonomicznej w latach 2004–2020. Następnie na podstawie danych z bazy Eurostat, określono zasoby i nakłady czynników produkcji w Polsce na tle pozostałych krajów UE oraz pozycję konkurencyjną polskich rodzinnych gospodarstw rolnych w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi. Ważnym składnikiem tego rozdziału jest ocena konkurencyjności zewnętrznej rodzinnych gospodarstw rolnych na tle krajów UE i wybranych unijnych rynków rolnych.

W rozdziale 5 zatytułowanym „WPR jako instytucjonalny czynnik wpływający na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce” przybliżono ewolucję Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i jej celów a także mechanizmy pomocy publicznej w okresie przedakcesyjnym oraz w latach 2004–2020. Analizie poddano także zakres spójności celów dotyczących poprawy konkurencyjności gospodarstw rolnych w planowaniu strategicznym programowania polityki rolnej w latach 2004–2020 oraz wskazano wybrane efekty WPR w rodzinnych gospodarstwach rolnych w Polsce w poszczególnych etapach zmian Wspólnej Polityki Rolnej – od polityki rynkowej do polityki wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Rozdział 6 pt. „Efekty oddziaływania dopłat do inwestycji na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce – wyniki badań empirycznych” zawiera opis metodyki określania efektu oddziaływania z wykorzystaniem kontrfaktycznej metody *generalized propensity score* (GPS) oraz wyniki pomiaru przeciętnego efektu oddziaływania dopłat do inwestycji na dochód, jako miernik konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych oraz wyniki pomiaru tych zależności z uwzględnieniem trzech kryteriów: wielkości ekonomicznej, kierunku produkcji oraz kryterium położenia gospodarstwa (makroregionu). Wyniki analizy empirycznej dotyczą efektu oddziaływania dopłat do inwestycji transferowanych do beneficjentów w ramach PROW 2004–2006, PROW 2007–2013 oraz

PROW 2014–2020 na konkurencyjność polskich rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce wyrażoną za pomocą zmian w sytuacji dochodowej w zależności od poziomu dopłat.

Pracę zakończono podsumowaniem, które podzielono na dwie części. W części pierwszej odniesiono się do weryfikacji hipotez, w drugiej zaś przedstawiono wnioski z badań.

Na podstawie zawartości rozprawy można stwierdzić, że zawiera ona wszystkie niezbędne elementy, które są ze sobą połączone w sposób logiczny i zapewniający postrzeganie pracy jako całościowej i kompletnej rozprawy naukowej.

Zgodnie z wytycznymi Rady Doskonałości Naukowej z 2022 roku recenzja pracy doktorskiej powinna odnosić się do odpowiedzi na trzy kluczowe pytania:

- 1) Czy rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora w określonej dyscyplinie albo dyscyplinach?*
- 2) Czy rozprawa doktorska wykazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej przez osobę ubiegającą się o nadanie stopnia doktora?*
- 3) Czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej?*

Odpowiadając na pytanie **pierwsze** stwierdzam, że Autorka recenzowanej rozprawy prezentuje szeroką wiedzę teoretyczną w dyscyplinie ekonomia i finanse, w tym w zakresie ekonomii rolnej. Praca napisana jest poprawnym językiem polskim, z wykorzystaniem terminologii właściwej dla ekonomii. Przedstawiono w niej koncepcje konkurencji oraz konkurencyjności w ekonomii i rozwoju myśli ekonomicznej, źródła konkurencyjności przedsiębiorstw w teorii ekonomii i ich współczesnych odniesieniach. Prawidłowo zdefiniowano pojęcia z zakresu ekonomii ogólnej i ekonomii rolnej. Zaprezentowany w pracy wywód naukowy jest logiczny, wewnątrznie spójny, bogaty w treści merytorycznie i świadczy o dobrym przygotowaniu teoretycznym Doktorantki, co jest m. in. zasługą Jej dużych umiejętności badawczych i przeprowadzenia rozległych studiów literaturowych. Wskazują na to wykorzystane w pracy liczne pozycje właściwie dobranej i wykorzystanej literatury fachowej krajowej oraz zagranicznej. W bibliografii znajduje się 329 pozycji w języku polskim, 72 pozycje w języku angielskim, jedna pozycja w języku niemieckim, 42 pozycje netografii, w tym 27 pozycji w języku polskim i 15 w języku angielskim oraz 22 akty prawne i 15 raportów, sprawozdań i strategii.

Praca potwierdza, że Doktorantka posiada nie tylko duże zdolności o charakterze analitycznym, co wyraża się m.in. we właściwej analizie materiału i wyników badań, ich

prezentacji w formie tabelarycznej i graficznej oraz wykorzystaniu równolegle prostych i bardziej złożonych metod (GPS), ale również cechuje Ją doskonała umiejętność syntezy wiedzy oraz formułowania wniosków i rekomendacji. W tym zakresie mogła te predyspozycje jeszcze skuteczniej wykorzystać w niektórych miejscach pracy, na przykład poprzez zestawienie w formie tabeli przywołanych za różnymi autorami definicji konkurencji i konkurencyjności, tak jak bardzo zręcznie i udanie uczyniła to w tabeli 21, charakteryzując kolejne etapy zmian WPR i ich podejście do zjawiska konkurencyjności, czy także w tabeli 22, gdzie zaprezentowała miejsce i spójność celów dotyczących poprawy konkurencyjności gospodarstw rolnych na różnych poziomach (krajowym i sektorowym) w kolejnych etapach programowania WPR. Takie zestawienie licznie przywołanych definicji konkurencji i konkurencyjności autorstwa różnych autorów w formie tabeli pozwoliłoby na wyraźniejsze uwidocznienie nie tylko występujących różnic w definiowaniu tych pojęć, ale również pokazać ich ewolucję w czasie.

Potwierdzeniem dobrej znajomości wiedzy teoretycznej jest również przejawiająca się w pracy umiejętność postrzegania badanego zjawiska zarówno w węższym, jak i w szerszym kontekście, czy dostrzegać ich uwarunkowania tak wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Przykładem tego może być postrzeganie determinant konkurencyjności gospodarstw rodzinnych, wśród których uwzględnia nie tylko czynniki ekonomiczne, ale i pozaekonomiczne, m. in. demografię, trendy w konsumpcji, ziemię i środowisko, interwencjonizm i WPR, umiejętność współpracy producentów, ich wiedzę, wykształcenie, kompetencję.

Odpowiadając na pytanie **drugie** dotyczące umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez osobę ubiegającą się o nadanie stopnia doktora stwierdzam, że recenzowana rozprawa stanowi mocne ich potwierdzenie w odniesieniu do Autorki rozprawy. Świadczy o tym wybór ważnego, a jednocześnie dotychczas słabo rozpoznanego w literaturze fachowej tematu, poprawne sformułowanie istotnego w sensie poznawczym i teoretycznym oraz utylitarnym problemu badawczego, celu rozprawy i celu badań a także poprawne rozwiązanie problemu badawczego oraz zrealizowanie założonych celów, przy wykorzystaniu właściwie dobranego materiału i metod badawczych. Przyjęta koncepcja metodyczna badań jest poprawna z punktu widzenia możliwości zrealizowania celów pracy i weryfikacji hipotez badawczych. W rozprawie prawidłowo sformułowano hipotezę główną i szczegółowe, które mają istotne znaczenie naukowe i utylitarne. Pewną uwagę można zgłosić do tego, że w hipotezach szczegółowych H1 i H2 nie określono kierunku występującej zależności między poziomem dopłat inwestycyjnych a poziomem dochodu gospodarstw ogółem, w tym według analizowanych kryteriów: siły ekonomicznej, kierunku produkcji, czy lokalizacji,

ograniczając się do stwierdzenia o zróżnicowanym zakresie zależności między tymi zmiennymi. Na podstawie literatury przedmiotu można wnioskować, że w rolnictwie bardzo często zależność między zmienną niezależną a zmienną zależną przypomina swoim charakterem odwróconą literę „U”, co oznacza, że początkowo wzrostowi zmiennej niezależnej towarzyszy wzrost zmiennej zależnej a od pewnego poziomu dalszy wzrost zmiennej niezależnej skutkuje spadkiem poziomu zmiennej zależnej. Uwaga ta nie przeszkadza temu, żeby uznać sformułowane hipotezy za poprawne, poznawczo ważne i poddające się empirycznej weryfikacji, co w pracy zostało potwierdzone. Poprawnie zrealizowano również postawione zadania badawcze i cele pracy oraz badań. Wnioski sformułowane w pracy wypływają z uzyskanych wyników badań.

Odpowiadając na pytanie **trzecie** dotyczące oryginalności rozwiązania problemu naukowego, oryginalności rozwiązań w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej stwierdzam, że odpowiedź jest tu również twierdząca. Bez wątplenia można mówić o pewnej unikatowości zrealizowanych badań. Wskazuje na to bogata zawartość merytoryczna rozprawy, w tym także wykorzystanie niepublikowanych danych jednostkowych dotyczących wybranych polskich rodzinnych gospodarstw rolnych za długi okres czasu oraz zastosowanie dotychczas nieobecnej w krajowych badaniach z zakresu ekonomiki rolnictwa metody statystycznej *generalized propensity score* (GPS). Uzupełniając te argumenty o kolejne, na przykład fakt, że problematyka badań konkurencyjności gospodarstw rodzinnych z uwzględnieniem wpływu procesów inwestycyjnych na efektywność i konkurencyjność gospodarstw rolnych jest podejmowana rzadko i raczej na zasadzie przyczynkarskiej, można stwierdzić, że rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Zawiera wnioski istotne z punktu widzenia naukowego i utylitarnego, które są ważne dla korygowania dotychczasowych i kreowania nowych założeń przyszłej Wspólnej Polityki Rolnej i polityki krajowej. Wnosi tej wkład w rozwój ekonomii rolnej.

Przeprowadzone badania wykazały, że WPR poprzez stosowanie instrumentów proinwestycyjnych sprzyja podnoszeniu konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce. Dopłaty proinwestycyjne podnoszą konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w różnym stopniu w zależności od ich wielkości ekonomicznej oraz od kierunku produkcji (typu produkcyjnego). Wykazano także, że dopłaty inwestycyjne silniej podnoszą konkurencyjność gospodarstw rolnych specjalizujących się w uprawach polowych lub w chowie zwierząt ziarnożernych niż w chowie krów mlecznych. Z badań wynika również, że większe kwoty dopłat inwestycyjnych otrzymywały zwykle większe i silniejsze

gospodarstwa niż gospodarstwa mniejsze i słabsze ekonomicznie. Są to ważne ustalenia, podobnie jak wiele innych ważnych stwierdzeń i wniosków z badań zawartych w rozprawie. Stanowią one potwierdzenie, że stosowanie dopłat inwestycyjnych sprzyjało wzrostowi konkurencyjności gospodarstw rodzinnych w Polsce. Jednocześnie można jednak zadać pytanie o ocenę dotychczasowych proporcji w zakresie kierunków inwestowania w gospodarstwach rolnych, a w szczególności stosowania dopłat do inwestycji w majątek trwały ruchomy, głównie ciągniki i maszyny rolnicze oraz w majątek trwały nieruchomy, głównie w budynki inwentarskie. Jakie jest poglądy Doktorantki w zakresie wsparcia tych kierunków inwestowania?

Recenzowana rozprawa doktorska przynosi odpowiedzi na ważne pytania dotyczące długookresowych skutków proinwestycyjnych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej w aspekcie poprawy konkurencyjności rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania dopłat do inwestycji na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych. Treść rozprawy, jak każda ciekawa praca naukowa nie tylko dostarcza odpowiedzi na szereg pytań, ale równocześnie, wywołując zaniepokojenie tematem, motywuje czytelnika do stawiania nowych pytań. Korzystając z przywileju recenzenta chciałbym zapytać Doktorantkę – dobrą znawczynię poruszanej w pracy problematyki - o następujące kwestie?

1. Czy dopłaty do inwestycji, z uwagi na to, że wymagają równoczesnego zaangażowania własnych środków finansowych, nie prowadzą do nadmiernego zadłużenia gospodarstw i tym samym napięć w utrzymaniu płynności finansowej, w konsekwencji prowadząc do obniżenia ich konkurencyjności i wzrostu ryzyka ekonomicznego?
2. Czy dopłaty do inwestycji nie stanowią naturalnej pokusy do nadmiernego inwestowania, a tym samym nadmiernego obciążenia gospodarstw środkami trwałymi, niepełnego ich wykorzystania i tym samym pogorszenia efektywności gospodarowania?
3. Czy i jakie zmiany w programach wsparcia inwestycyjnego gospodarstw rolnych należy uwzględnić w ramach Wspólnej Polityce Rolnej, aby dopłaty do inwestycji jeszcze skuteczniej niż dotychczas, służyły wzrostowi konkurencyjności gospodarstw rolnych, w szczególności w świetle nowych wyzwań, w tym środowiskowo-klimatycznych i rynkowych, przed którymi stoją rodzinne gospodarstwa rolne?
4. Czy dopłaty do inwestycji przyczyniają się i w jaki sposób do rozwiązywania kwestii rolnej?

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani mgr Katarzyny Dostaw pt. „Wspólna Polityka Rolna a konkurencyjność gospodarstw rodzinnych” stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Potwierdza ogólną dużą wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie ekonomia i finanse oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Uważam, że rozprawa odpowiada w pełni warunkom określonym w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i tym samym wnoszę o dopuszczenie Jej Autorki do publicznej obrony.

